

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГЕНДЕРНИХ ВІДНОСИН

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
вул. Трьохсвятительська, 4, 01001, Київ, Україна
E-mail: vedsandra@gmail.com

Мета: дослідження окремих теоретичних аспектів соціального та правового регулювання гендерних відносин, правового впливу на гендерні відносини у контексті соціального та правового регулювання, а також взаємозв'язку та співвідношення згаданих понять. **Методологічну основу дослідження** складають загальнонаукові методи пізнання, комплексний, порівняльний методи. **Результати:** регулювання гендерних відносин у суспільстві має комплексний характер і не обмежується лише правовим регулюванням. Правове регулювання є особливим видом у системі соціального регулювання. **Обговорення:** Акцентується увага на важливості врахування усіх аспектів впливу права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей через правові та неправові засоби.

Ключові слова: соціальне регулювання; правове регулювання; правовий вплив; гендерні відносини.

Постановка проблеми та її актуальність.

Досягнення гендерної рівності є одним із ключових питань, що стоять на порядку денному міжнародної спільноти. Так, однією із Цілей глобального розвитку (The Sustainable Development Goals), визначених ООН, є забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток.

Понад 2,5 мільярди жінок в усьому світі зазнають дискримінації у зв'язку із наявністю дискримінаційних законодавчих норм та недостатнім правовим захистом [1, с. 8]. Дискримінація на законодавчому рівні може проявлятися у порушенні принципу рівності, встановленні різних вимог та правил поведінки для жінок і чоловіків у трудових, сімейних, цивільних, адміністративних, конституційних та інших правовідносинах. Хоча на рівні міжнародно-правових актів презюмується, що користування правами та свободами має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою, на національному рівні в окремих країнах усе ще існують законодавчі акти, які прямо чи опосередковано дискримінують людину за ознакою її статі.

На наше переконання, забезпечення соціальної справедливості та рівноправ'я між жінками та чоловіками у суспільстві неможливе без своєчасного, ефективного, науково обґрунтованого правового регулювання, а тому дослідження проблематики соціального та правового регулювання гендерних відносин сьогодні є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематику соціального та правового регулювання гендерних відносин та її історичний контекст у своїх працях досліджували І.П. Андрусак, Н.В. Аніщук, О.П. Васильченко, О.Р. Кісь, С.Котова-Олійник, К.Б. Левченко, Т.О. Марценюк, Т.М. Мельник, Н.М. Оніщенко, Г.О. Христова, Т.І. Фулей та ін.

Проте значущою теоретичною проблемою залишається відсутність фундаментальних комплексних досліджень, спрямованих на вирішення гендерної проблематики та формування егалітарних підходів щодо правового регулювання у різних сферах суспільного життя. Мова йде саме про комплексні наукові дослідження, оскільки дослідження окремих питань рівності прав і можливостей жінок та чоловіків уже відбулися.

Метою статті є дослідження окремих теоретичних аспектів соціального та правового регулювання гендерних відносин, правового впливу на гендерні відносини у контексті соціального та правового регулювання, а також взаємозв'язку та співвідношення згаданих понять.

Виклад основного матеріалу. На думку соціологині Т. Марценюк, процес регулювання гендерних відносин в Україні не можна вважати успішним, адже успішне регулювання гендерних відносин у суспільстві передбачає утвердження цінності гендерної рівності, недопущення дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень, забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків [2, с. 13].

Ми можемо погодитись із наведеним твердженням також і тому, що незважаючи на значну кількість ухвалених Кабінетом Міністрів України національних планів дій та програм щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, на нашу думку, в національному законодавстві не сформованого єдиного концептуального підходу щодо правового регулювання гендерних відносин.

Важливо звернути увагу на визначення поняття «гендерні відносини». Гендерні відносини як одна із важливих категорій гендерної теорії розглядаються у кількох вимірах: як соціальні відносини, опосередковані статевою належністю, що визначають характер поведінки й поводження між особами різної статі при спілкуванні або здійсненні різних видів спільної діяльності; як нова соціальна категорія ХХІ століття, яка означає взаємодію жінок і чоловіків як соціальних істот в інтересах суспільства на основі реалізації принципу рівних прав і можливостей; як соціально сконструйовані відносини між чоловіком та жінкою, акцент у яких робиться на владних стосунках, у той час як біологічні відмінності вважаються другорядними. Гендерні відносини конструюються, підтримуються, відтворюються та набувають легітимності у рамках соціальних інститутів, а також зумовлені історичним контекстом, соці-

ально-економічною ситуацією, типом сім'ї та сімейним станом, етнічними традиціями, віком, трудовою діяльністю, соціальним середовищем, рівнем свідомості, освіти і культури особистості [3, с. 135-136].

Дослідження гендерних відносин у таких суспільних інституціях, як політика, сім'я, культура та економіка, обумовлено необхідністю їх комплексного інституційного аналізу. Беручи за основу концептуалізацію гендерних відносин Р. Коннелла, основні структури у сучасній системі гендерних відносин можливо розкрити наступним чином:

- 1) політика – участь жінок і чоловіків у прийнятті суспільно-важливих рішень;
- 2) сім'я – внутрішньосімейні, сексуальні та емоційні відносини, соціалізація, насилля в сім'ї;
- 3) культура – символічні відносини, засоби масової інформації, реклама;
- 4) економіка – участь жінок і чоловіків на ринку праці, оплата праці, освіта та професійна зайнятість [4, с. 26].

Для розуміння суті регулювання гендерних відносин необхідно звернутися до поняття «соціальне регулювання». Соціальне регулювання – це здійснюваний за допомогою системи спеціальних засобів вплив суспільства на поведінку суб'єктів з метою упорядкування відносин та забезпечення соціального компромісу. Соціальне регулювання повинно знайти відображення у різноманітності форм виразу: від правових (закони, підзаконні нормативно-правові акти) до моральних (кодекси честі, етика адвоката, підприємця тощо); від естетичних (стиль, мода) до організаційно-технічних (стандарти, правила безпеки); від централізованих (програми, директиви) до синергетичних (фактори, які формують навколо себе однорідні, подібні стани, групи явищ тощо). Воно характеризується як найбільш раціональне поєднання двох його різновидів: нормативного регулювання та індивідуального регулювання [5].

Відповідно й регулювання гендерних відносин відбувається на різних інституційних рівнях. Таке регулювання, до прикладу, виходить за межі реалізації державної гендерної політики.

Варто звернути увагу на інституційні засади регулювання гендерних відносин. Так, соціоло-

гиня Т.О. Марценюк до інституційної засади регулювання гендерних відносин відносить наступні складові:

1) інституції, які регулюють гендерні відносини в суспільстві (не лише інституції політики і держави, а також інституції освіти і науки, медіа);

2) інституційні інновації, в основі яких лежить цінність гендерної рівності;

3) усталені інституційні зв'язки між основними інституціями, залученими до процесу регулювання гендерних відносин [6, с. 36].

З цього можемо зробити висновок, що регулювання гендерних відносин не зводиться лише до правового регулювання. Тобто, правове регулювання є складовою соціального регулювання гендерних відносин.

Право відіграє роль суттєвого регулятора гендерних відносин, воно надає гендерній рівності загальнообов'язкового характеру та наділяє її юридичними гарантіями захисту [7, с. 70]. У правовій площині питання гендерної рівності має два аспекти. З одного боку, це формальне закріплення рівності чоловіків і жінок шляхом встановлення рівних прав та можливостей у правових нормах, а з іншого – практична реалізація закріплених законодавчих положень, втілення принципів рівності у правозастосовчій діяльності.

Це підтверджується положеннями Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок, де зазначені наступні вимоги щодо механізму захисту прав жінок: включення принципу рівноправності чоловіків і жінок у національні конституції чи інше відповідне законодавство, а також забезпечення за допомогою законодавства та інших засобів практичної реалізації цього принципу.

На нашу думку, правове регулювання гендерних відносин має забезпечувати здійснення гендерних ролей обох статей без обмеження прав і соціальних зв'язків людини.

На сучасному етапі у країнах світу відбувається процес наповнення «гендерним змістом» національного законодавства [8, с. 16]. Проте існуючі у суспільстві гендерні стереотипи, а також правовий нігілізм суттєво впливають на стан правового регулю-

вання згаданих відносин. Такий вплив виражається у тому, що врахування рівних прав і можливостей у національному законодавстві різних країн залежить від сили домінування конкретних традицій, релігій, звичаїв та інших соціальних норм у певному суспільстві та країні, а гендерні стереотипи часто мають історичне підґрунтя. Крім того, на формування і розвиток державної політики у сфері гендерної рівності впливають суб'єктивні чинники, ціннісні орієнтації та моральні переконання осіб, які безпосередньо здійснюють правотворчу та правозастосовчу діяльність.

З іншого боку, право є частиною соціального впливу на поведінку людей, тобто праву притаманні виховні методи мотивації особистості, які забезпечують правомірність поведінки. Право активно впливає на свідомість людини. У цьому контексті важливо звернутися до понять «правовий вплив», «правове регулювання» та їх співвідношення.

На думку авторів Юридичної енциклопедії, правове регулювання (від лат. *regulare* – спрямовувати, врегульовувати) – це один із основних засобів впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави. Є різновидом соціального регулювання [9, с. 40].

У теоретичних джерелах існують різні визначення правового регулювання, що обумовлено різноманітністю підходів до праворозуміння. Відповідно, оскільки у юридичній науці не вироблено єдиного підходу до розуміння вказаних понять, можна виділити декілька підходів до визначення суті правового регулювання.

Окремі науковці розглядають правове регулювання як особливий формалізований метод державної регламентації дій суб'єктів права; як процес здійснення юридичної функції держави, яка являє собою реалізацію правового впливу на суспільні відносини; як упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток; як діяльність держави щодо встановлення обов'язкових для виконання юридичних норм поведінки суб'єктів права [10, с. 13]. Таким чином, правове регулювання можливо розглядати у інструментальному, інституційному, нормативно-юридичному, діяльнісному аспектах.

Існуючі у юридичній літературі підходи щодо співвідношення правового регулювання та правового впливу можна об'єднати в два напрямки. Так одні вчені вважають, що поняття «правовий вплив» та «правове регулювання» не можуть ототожнюватись. Інші науковці притримуються точки зору, що правове регулювання у тому чи іншому випадку базується на різноманітних аспектах правового впливу, тобто ці поняття тотожні [11, с. 13].

Правовий вплив – це взятий у єдності та різноманітності весь процес впливу права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей за допомогою як правових, так і неправових засобів. Правовий вплив на людину здійснюється по двох каналах:

1) інформаційному – за допомогою правових норм до відома учасників доводиться позиція, яку займає держава стосовно дозволеної, необхідної або забороненої поведінки;

2) ціннісно-орієнтаційному – за допомогою права здійснюється засвоєння суспільством його цінностей, які напрацьовані людством і спадкоємно переходять із покоління в покоління [12, с. 489].

Як зазначає І.М. Шопіна, розуміння співвідношення правового регулювання та правового впливу має відмінності залежно від наступних критеріїв: 1) від панування концепції позитивного чи природного права у роботах певних дослідників; 2) від розуміння ролі держави у захисті загальносуспільних інтересів; 3) від особливостей підходу до структури механізму правового регулювання та механізму правового впливу; 4) від визнання думки щодо наявності в нашій державі прецеденту як джерела права [13, с. 1059].

За висновками І.М. Шопіної, прихильники теорії природного права вважають, що правове регулювання є частиною (елементом) правового впливу. З іншого боку, вчені, які визнають пріоритет концепції позитивного права, розглядають правовий вплив та правове регулювання як поняття тотожні.

У цій статті ми будемо притримуватися думки, що правовий вплив є категорією більш широкою, ніж правове регулювання, проте

обидві ці категорії не ізольовані одна від одної, а їхнє розмежування є умовним.

Виходячи із вищенаведеного ми можемо зробити висновок, що право не тільки регулює суспільні відносини, але й здійснює вплив на людську свідомість. Правовий вплив формує позитивне ставлення, повагу до права та його принципів, у тому числі принципу гендерної рівності. У цьому сенсі при розгляді питання про регулювання гендерних відносин важливо брати до уваги як правове регулювання, так і правовий вплив.

Очевидно, вітчизняна нормативно-правова база у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків перебуває у стані трансформації, оскільки усе частіше принцип гендерної рівності розглядається як наскрізний і враховується при розробці нормативно-правових актів у різноманітних сферах: економічній, оборонній, освітній, інформаційній, політичній та ін. Проте, ми можемо стверджувати, що лише створення нормативної бази не достатньо для ефективного регулювання гендерних відносин, важливо формувати й ціннісно-правові орієнтації та установки як конкретної особи, так і суспільства в цілому.

У цьому сенсі варто враховувати і особливості правового менталітету, який, як зауважує О. Волошенко, забарвлює правосвідомість у консервативні кольори. На його думку, «цей факт важливо враховувати при проведенні різного роду соціальних реформ, які можуть гальмуватися внаслідок зіткнення з глибинними цінностями населення держави. Коригування складових правосвідомості відбувається повільно, динаміка залежить від потужності та привабливості нових ідей порівняно з традиціями та стереотипами, що сформувалися в надрах суспільної свідомості» [14, с. 46].

Висновки. Підводячи підсумки, на нашу думку, варто акцентувати увагу на наступному.

Правове регулювання є особливим видом у системі соціального регулювання. На кожному етапі свого розвитку суспільство потребує встановлення відповідного типу правового регулювання у зв'язку із об'єктивною необхідністю упорядкування та стабілізації суспільних відносин.

Право є наріжним каменем у процесі утвердження рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а тому при обранні того чи іншого типу

правового регулювання має заздалегідь враховуватися його вплив на гендерні відносини, його соціальний ефект і прогнозовані наслідки. Введені до сфери правового регулювання гендерні відносини стають об'єктом правового регулювання й елементами правової системи, тому набувають залежності від будь-яких структурних чи інших перетворень у ній. Гендерні відносини зазнають впливу з боку держави, стають регульованими, набувають ознак стійкості, органічності, упорядкованості та етапності розвитку.

З іншого боку, регулювання гендерних відносин у суспільстві має комплексний характер і не обмежується лише правовим регулюванням. Держава, соціальний інститут сім'ї та інститути громадянського суспільства одночасно впливають на формування та регулювання гендерних відносин, а також відображають їх поточний стан.

При дослідженні проблематики регулювання гендерних відносин та підвищення ефективності такого регулювання важливо враховувати й процес впливу права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей через правові та неправові засоби. Адже саме завдяки правому впливу можливо сформулювати позитивне ставлення та повагу до права, його принципів, у тому числі принципу гендерної рівності. При цьому, на наш погляд, правовий вплив варто розглядати як категорію більшу широкую ніж правове регулювання.

Одночасне запровадження егалітарного правового регулювання та формування ціннісно-правових орієнтацій особи та суспільства засобами правого впливу, на наше переконання, є необхідними умовами для досягнення гендерної рівності та створення рівних можливостей для обох статей у всіх сферах суспільного життя.

Література

1. Equality in law for women and girls. Multi-stakeholders strategy. *UN Women*. New York, January, 2019. 44 p.

2. Інституційні засади регулювання гендерних відносин: дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.03 / Марценюк Тамара Олегівна; Кабінет

Міністрів України, Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.». Київ, 2009. 307 арк.

3. Котова-Олійник С.В. Гендерні відносини як об'єкт соціально-філософського дослідження. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2012. № 51. С. 132-140.

4. Інституційні засади регулювання гендерних відносин: дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.03 / Марценюк Тамара Олегівна; Кабінет Міністрів України, Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.». Київ, 2009. 307 арк.

5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1001.htm

6. Інституційні засади регулювання гендерних відносин: дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.03 / Марценюк Тамара Олегівна; Кабінет Міністрів України, Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.». Київ, 2009. 307 арк.

7. Оніщенко Н.М., Матвієнко О.В., Береза С.В., Томашевська М.О. Європейський правовий вимір гендерно чутливої політики: монографія. Київ: Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2005. 144 с. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.1.9>

8. Правові засади формування та розвитку гендерного середовища в Україні: монографія / кол. авторів; за заг. ред. Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко. Київ: Юридична думка, 2010. 352 с.

9. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.

10. Тарахонич Т.І. Правове регулювання та правовий вплив як юридичні категорії. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 10-14.

11. Там само.

12. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.

13. Шопіна І.М. Щодо концептуальних підходів до визначення поняття правового регулювання. *Форум права*. 2011. № 2. С. 1055-1061.

14. Волошенюк О.В. Правовий менталітет як складова суспільної правосвідомості. *Форум права*. 2015. № 1. С. 42-47.

References

1. Equality in law for women and girls. Multi-stakeholders strategy. *UN Women*. New York, January, 2019. 44 p.
2. Instytucijni zasady reguljuvannja gendernyh vidnosyn: dys. ... kand. sociol. nauk: 22.00.03 / Marcenjuk Tamara Olegivna; Kabinet Ministriv Ukrainy, Nac. un-t «Kyjevo-Mogylyan. akad.». Kyi'v, 2009. 307 ark.
3. Kotova-Olijnyk S.V. Genderni vidnosyny jak ob'jekt social'no-filosofs'kogo doslidzhennja. *Gumanitarnyj visnyk ZDIA*. 2012. № 51. S. 132-140.
4. Instytucijni zasady reguljuvannja gendernyh vidnosyn: dys. ... kand. sociol. nauk: 22.00.03 / Marcenjuk Tamara Olegivna; Kabinet Ministriv Ukrainy, Nac. un-t «Kyjevo-Mogylyan. akad.». Kyi'v, 2009. 307 ark.
5. Teorija derzhavy i prava. Akademichnyj kurs: pidruchnyk / za red. O.V. Zajchuka, N.M. Onishhenko. Kyi'v: Jurinkom Inter, 2006. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zajchuk_tdp/part3/1001.htm
6. Instytucijni zasady reguljuvannja gendernyh vidnosyn: dys. ... kand. sociol. nauk: 22.00.03 / Marcenjuk Tamara Olegivna; Kabinet Ministriv Ukrainy, Nac. un-t «Kyjevo-Mogylyan. akad.». Kyi'v, 2009. 307 ark.
7. Onishhenko N.M., Matvijenko O.V., Bereza S.V., Tomashevs'ka M.O. Jevropejs'kyj pravovyj vymir genderno chutlyvoi' polityky: monografija. Kyi'v: In-t derzhavy i prava im. V.M. Korec'kogo NAN Ukrainy, 2005. 144 s.
8. Pravovi zasady formuvannja ta rozvytku gendernogo seredovyssha v Ukraini: monografija / kol. avtoriv; za zag. red. N.M. Onishhenko, N.M. Parhomenko. Kyi'v: Jurydychna dumka, 2010. 352 s.
9. Jurydychna encyklopedija: v 6 t. / redkol.: Ju.S. Shemshuchenko ta in. Kyi'v: Ukr. encykl., 1998. T. 5: P-S. 2003. 736 s.
10. Tarahonych T.I. Pravove reguljuvannja ta pravovyj vplyv jak jurydychni kategorii'. *Chasopys Kyi'vs'kogo universytetu prava*. 2009. № 4. S. 10-14.
11. The same source.
12. Skakun O.F. Teorija derzhavy i prava: pidruchnyk / per. z ros. Harkiv: Konsum, 2001. 656 s.
13. Shopina I.M. Shhodo konceptual'nyh pidhodiv do vyznachennja ponjattja pravovogo reguljuvannja. *Forum prava*. 2011. № 2. S. 1055-1061.
14. Voloshenjuk O.V. Pravovyj mentalitet jak skladova suspil'noi' pravosvidomosti. *Forum prava*. 2015. № 1. S. 42-47.

THEORETICAL ASPECTS OF SOCIAL AND LEGAL REGULATION OF GENDER RELATIONS

Institute of state and law named after V.M. Koretsky of NAS of Ukraine
Trokhsviatytelska str., 4, 01001, Kyiv, Ukraine
E-mail: vedsandra@gmail.com

Aim of the research: to study some theoretical aspects of social and legal regulation of gender relations, legal impact on gender relations in the context of social and legal regulation, as well as the interconnection and correlation of the mentioned concepts. **The methodological basis of the research** is the general scientific methods, complex and comparative methods. **Results:** the regulation of gender relations in society is complex and is not limited to legal regulation. Legal regulation is a special kind of social regulation. **Discussion:** Emphasis is placed on the importance of all aspects of the legal influence on public life, consciousness and human behavior through legal and non-legal means.

Law is a cornerstone in the process of ensuring equal rights and opportunities for women and men. Gender relations introduced into the sphere of legal regulation become the object of legal regulation and element of the legal system. Law plays the role of a significant regulator of gender relations, it gives legal guarantees of protection for concept of gender equality.

Regulation of gender relations takes place at different institutional levels. Such regulation, for example, goes beyond the implementation of state gender policy.

Despite the considerable number of national action plans and programs adopted by the Cabinet of Ministers of Ukraine to ensure equal rights and opportunities for women and men, in our opinion, the national legislation does not form a unified conceptual approach to the legal regulation of gender relations.

At the same time, we believe that the introduction of egalitarian legal regulation and the formation of value orientations of the individual and society through the means of legal influence are necessary conditions for achieving gender equality and creating equal opportunities for both sexes in all spheres of public life.

Keywords: social regulation; legal regulation; legal influence; gender relations.